

УДК (479) «1349/1569»

Бойко І.Й.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН У ГАЛИЧИНІ В СКЛАДІ ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛІВСТВА (1349-1569)

Стаття присвячена питанню правового регулювання шлюбно-сімейних відносин у Галичині в складі Польського королівства (1349–1569 рр.). Аналіз основних положень шлюбно-сімейного права Польського королівства, яке поширювало свою чинність у Галичині, має важливе значення для удосконалення чинного сімейного законодавства України.

Ключові слова: Польське королівство, шлюбно-сімейне право, Галичина.

У сучасних умовах розвитку Української держави відбуваються складні і неоднозначні процеси реформування правової системи. Відповідно науковці і практики дедалі частіше звертаються до проблем удосконалення окремих галузей права сучасної України. Значний інтерес викликає шлюбно-сімейне право України, яке зазнало певних змін після прийняття нового сімейного кодексу України. З огляду на певні зміни у національному сімейному праві значущим і актуальним є проведення історико-правових досліджень щодо формування та функціонування шлюбно-сімейного права на українських землях впродовж їх історичного розвитку. Дослідження зазначеної проблеми дозволяє виявити першооснови поглядів в українському суспільстві на принципові, визначальні положення, на яких ґрунтується чинне сімейне право. Використання в доцільних межах сучасними правниками правових надбань в сфері сімейного права, звернення уваги до правової спадщини, як видається, є важливим проведенням подальшого конструктивного реформування системи сімейного права.

До одних з маловивчених в історії держави і права України об'єктів дослідження можна віднести формування та функціонування, зокрема, шлюбно-сімейного права у Галичині в складі Польського королівства (1349–1569 рр.). У результаті тривалого перебування Галичини у складі Польського королівства, українська правова культура відчула вплив частково польської культури. Історико-правова імплементація польської системи права виявилася настільки суттєвою, що спричинила ряд суперечок щодо визначення українського права. Вивчення питання регулювання шлюбно-сімейних відносин у Галичині в складі Польського королівства (1349–1569 рр.) дасть змогу розкрити закономірності та особливості генезису шлюбно-сімейного права України протягом тривалого періоду, а також виявити фактори, які впливали на його становлення і розвиток. Врахування цих закономірностей, особливостей і факторів може полегшити прогнозування майбутнього розвитку українського кримінального права.

До 1434 р. у Галичині в складі Польщі діяли норми шлюбно-сімейного права “Руської Правди”, оскільки польський король Казимир III, захопивши Галичину,

надав їй адміністративно-правову автономію. Проте під впливом політичних подій у Польському королівстві відбулася інкорпорація Галичини до складу цієї держави.

В 1434 р. усі галицькі землі польські власті об'єднали і створили одне Руське воєводство з адміністративним центром у Львові. Воно складалося з чотирьох земель: Львівської, Галицької, Перемишльської та Сяноцької. У тому ж році привілеєм польського короля Владислава II у Галичині було скасовано "руське право", а замість нього введено польське право і запроваджено такий самий державний устрій, який існував в Польському королівстві. Після 1434 р. поширюється чинність польського права.

У XIV ст. в сімейно-шлюбному праві відбуваються позитивні зміни. У Галичині тривалий час існував громадянський шлюб, заснований на народних весільних звичаях і традиціях. Починаючи з XVI ст. між батьками й родичами молодої та батьками і родичами молодого укладався договір (зговір, змовини, згода). Спочатку цей договір укладався усно, а починаючи з XVII ст. – письмово, щоб закріпити за молодими придане. У XVI–XVII ст. християнська церква встановлює контроль над процесом одруження. З того часу тільки через обряд вінчання шлюб ставав дійсним. Джерела права Польського королівства, зокрема Вартський статут 1423 р., регулювали порядок і умови укладання шлюбу, особисті й майнові відносини, що виникали зі шлюбу, родинні зв'язки, опіку, прийняття осіб у сім'ю. Порядок укладання шлюбу в Польському королівстві регламентувався також нормами Католицького права.

Укладання шлюбу здійснювалось у декілька етапів: сватання, оглядини, заручини, вінчання та весілля. Сватання й оглядини не породжували правових наслідків. Іншим етапом на шляху укладання шлюбу були заручини, які породжували юридичні наслідки.

Релігійна форма укладення шлюбу була найпоширеніша серед шляхти. Водночас тривалий час зберігалися і договірні шлюби, що укладалися за участі свідків. Визнаючи їх дійсними аж до середини XVI ст., Католицька церква наполягала, щоб сторони узаконили їх актом вінчання в церкві [1, с.131].

Церковна форма укладення шлюбу замінила старовинний договір зарученням. З правового погляду заручини були вступним договором, що містив зобов'язання про укладання шлюбу в майбутньому і визначав його умови. Після сватання і заручин представники нареченої та нареченого уклали шлюбний договір. Порядок оформлення шлюбних договорів і наслідки їх невиконання докладно розглянуто у Вартському статуті 1423 р. Головною частиною такого договору були майнові відносини.

Умовами, необхідними для укладання шлюбу, були досягнення визначеного віку і згода батьків або близьких родичів. Хоча певні джерела і зазначають, що згода на шлюб була потрібна лише для осіб жіночої статі, однак деякі науковці вважають: потрібен був також і дозвіл батьків на одруження сина, оскільки він перебував у залежності від батьківської влади [2, с.119]. Перешкодою для укладання шлюбу могло стати різне віросповідання. Зокрема, жінкам-християнкам заборонялося одружуватися з мусульманами. Вартський статут 1423 р. забороняв одружуватися особам, які раніше перебували у трьох шлюбах.

Підставою для припинення шлюбу за церковними канонами була лише смерть одного з подружжя, оскільки розлучення за церковним правом не дозволялося. В

порядку винятку канонічне право дозволяло “відлучення від стола і ложа” (separation a mensa et thoro) [3, s.359–361], або сепарацію, як його визначено у чинному законодавстві України. Основне значення сепарації полягало у легалізації окремого проживання подружжя, адже одним із норм тогочасного шлюбного права був обов’язок спільного сімейного проживання. У 1563 р. Тридентський собор Римської католицької церкви остаточно заборонив розлучення: “Того, що з’єднав Господь, не може роз’єднати людина”. Замість розірвання шлюбу було дозволено встановлення сепарації – режиму окремого проживання. Однак встановлення такого режиму надавало їм право вступати в новий шлюб.

Проте суспільні відносини Галичини інколи не сприймали довічну одношлюбність, встановлену канонічним правом. У люстраціях королівщини XVI ст. зберігся давньоруський звичай про “розвідне” або “вихідне”, коли “русин свавільний” хоче розлучитися з дружиною або дружина з чоловіком, і щоби не карати, то згідно давнього звичаю з них беруть до замку по три гривні” [4, с.74]. Однак ця плата не була однаковою для всіх територій Галичини. Так, у Самбірській економії вона становила 2 грн. На час люстрації отримано 2 флорини, тобто зафіксоване одне розлучення [5, с.227]. У Стрийському старостві платили по 3 грн. Тут отримано разом з “куличним” 20 злотих. У Теревовлянському старостві плата також становила 3 грн. [6, с.129]. Однак найбільше отримано в Перемишльському старостві (тут ці прибутки були об’єднані з “куничним” і “перемитним”) – всього 50 злотих [7, с.158].

Коли чоловік знав, що дружина має позашлюбні зв’язки з іншим чоловіком, він згідно із звичаєвим правом, повинен був повідомити про це громаду, оскільки громада несла відповідальність за кожного свого члена [8, с.258]. Зокрема, Василь Меленич із с. Ільник покинув дружину і жив з іншою жінкою, у зв’язку з чим було видане розпорядження крайника Ільницької громади, щоб громада його “впіймала і доставила до замку” [9, с.258]. В с. Яблонці Вижній син І.Дем’яновича, маючи дружину, жив з іншою. Громада повинна була під загрозою покарання в 10 грн. впіймати його і “привести у Самбірський замок” [10, арк.82].

Панівне становище в галицькій сім’ї мав чоловік, котрому дружина зобов’язувалася бути вірною. Однак у сім’ях шляхетського стану дружина займала в деяких випадках самостійне становище.

Вартський статут 1423 р. та інші джерела польського права, значну увагу приділяли регулюванню майнових відносин. Під час оформлення шлюбного договору наречена приносила в дім чоловіка певне майно, яке називалося посагом і складалося з її особистих речей, постелі, предметів домашнього вжитку. Шляхетським дочкам належали служниці, домашні тварини, одяг, килими, а дочці селянина давали лише постіль та одяг. Все це ставало власністю дружини [11, с.132]. Придане становило частину сімейного майна, яке необхідно було виділити дочці, котра виходила заміж. Зобов’язання виділити придане покладалося на батьків або найближчих родичів. Дочка, отримавши придане, вже не могла претендувати на батьківський спадок. Придане нареченої могло складатися або з грошей, або з нерухомого майна. Придане в грошах встановлювалося у присутності найближчих родичів, а придане в нерухомості призначалося при згоді на це королівської влади [12, с.119]. Це вимагалось для того, щоб запобігти дробленню маєтків і зосередити все майно в одних руках.

Важливим інститутом шлюбно-сімейного права був інститут віна. Він полягав у тому, що чоловік повинен був зробити дружині так званий передшлюбний дар – віно (wiano). Метою віна було майнове забезпечення дружини на випадок смерті чоловіка. Управління приданим і віном належало чоловікові, але без згоди дружини він не мав права на відчуження цього майна. Віно встановлювалося спеціальним записом, який вносився у судові книги [13, s.18–19].

У випадку смерті одного з подружжя іноді виникали розбіжності стосовно управління майном тими, хто залишилися після смерті спадкодавця [14, с.120]. Якщо після смерті одного з подружжя залишалася живою дружина, то обсяг права на майно залежав від того, чи залишалася вона вдовою, чи вдруге виходила заміж. Становище вдови вирізнялося доволі значною самостійністю. Вона набувала право власності на придане, віно і все те, що особисто придбала під час шлюбу, а рештою майна володіла нарівні зі своїми дітьми. Якщо ж вдова виходила заміж, вона втрачала право на віно, яке зобов'язана була залишити дітям або родичам чоловіка і набувала право власності на придане й особисті речі.

Якщо чоловік переживав дружину, то її майно (придане і віно) переходило у власність дітям. При цьому чоловік міг користуватися цим майном до того часу, поки не одружувався повторно. Якщо ж дітей не було, то придане померлої дружини переходило до її найближчих родичів, а віно поверталось чоловікові або його родичам. 1 лютого 1435 р. Львівський земський суддя Станіслав з Давидова і підсудок Іван Голомбек із Зимної води свідчили, що дружина Семка з Бібрки, дочка Івана Зубського Дорота поквитувала батька від свого імені і від імені своїх сестер, одержавши від нього придане, залишене їй матер'ю [15].

У відносинах батьків і дітей основну владу мав батько. Призупинення такої влади над дітьми відбувалося при відділенні повнолітніх синів із відповідною часткою майна, а стосовно дочок – при їх заміжжі.

Діти, перебуваючи під владою батька, не лише не мали майна, яке б належало їм особисто на праві власності, а й не мали права володіння тією чи іншою річчю. Крім цього, Вислицький статут 1347 р., що діяв на території Галичини, постановляв, що будь-яке зобов'язання, самостійно прийняте дітьми, котрі перебувають під батьківською владою, не мало жодної юридичної чинності й правових наслідків.

Отже, до основних принципів сімейного права того часу належав принцип “верховенства” чоловіка, батька над іншими членами сім'ї. Після смерті батька малолітні діти, у зв'язку з недієздатністю, до настання повноліття потребували особливого захисту. З цією метою було встановлено інститут опіки. Опіка над малолітніми дітьми належала, передусім, матері, котра здійснювала її доти, доки не вступала у повторний шлюб. Якщо ж малолітні діти залишалися без обох батьків або ж мати вдруге виходила заміж, то право опіки над дітьми переходило до найближчих родичів. Опіка здійснювалася над дітьми до досягнення ними повноліття, після чого вони набували повної дієздатності.

Окрім опіки над дітьми, існувала також опіка над жінками. Така опіка, насамперед, здійснювалася повнолітніми братами, які були зобов'язані за відсутності батьків утримувати своїх сестер і видати їх заміж із відповідним виділенням приданого. Якщо ж братів не було, то право опіки поширювалося на найближчих родичів, при цьому перевага надавалася родичам по батьківській лінії. Опіка над

жінкою закінчувалася з моменту вступу її у шлюб. Вартський статут 1347 р. [16, с.134] надавав батькові на випадок смерті право призначення опікуна в заповіті.

Стосовно родичів і форми спорідненості, то їх виділяли по прямій і побічній лініях. Побічними, непрямими родичами вважалися брати, сестри, племінниці та ін. Такий поділ відігравав на той час важливу роль. Значення його не обмежувалося спадковим правом. Воно ставало істотним і в інших правовідносинах, наприклад, у справах про розслідування вбивства і сплатою штрафу за нього.

Водночас із кровною спорідненістю існувала спорідненість, що виникала на основі правового акту. Найпоширенішою його формою було усиновлення. Воно слугувало головно для спадкування нерухомості на випадок смерті через обмеження свободи заповіту. Відомим був старовинний спосіб усиновлення зятів за відсутності синів. У такому випадку зять входив у сім'ю тестя.

Існував також інститут опіки. У 1443 р. краківський каштелян і староста, королівський намісник у Польщі Іван з Чихова свідчив, що власник с.Зубрі Іван призначив Миколу з Гологір опікуном своїх малолітніх дітей та усієї спадщини [17].

Отже, шлюбно-сімейне право в Польщі, а відповідно і в Галичині періоду Середньовіччя було розвиненим. Це, зокрема, засвідчує наявність інститутів сепарації, який застосовувався у зв'язку із заборонаю розлучень. Запровадження ж такого правового інституту в сучасній Україні стало можливим лише після прийняття 2002 р. Сімейного кодексу України. Статус жінки у тогочасній сім'ї був досить самостійний, зважаючи на практику, що спостерігалася в багатьох європейських країнах того періоду. Безумовно, обсяг прав, що належав жінкам того часу, не можна порівняти з тим, який належить жінкам сьогодні. Однак у той період він був прогресивним. Наведені приклади, власне, і дають змогу дійти висновків про значний розвиток шлюбно-сімейного права Польського королівства, яке регулювало шлюбно-сімейні відносини, зокрема у Галичині.

Список використаних джерел та література:

1. Бардах Ю., Леснодорский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. – М., 1980. – С. 131.
2. Ливанцев К.Е. История государства и права феодальной Польши XIII-XIV вв. – Ленинград, 1958. – С. 119.
3. Wandtkie J.W. Prawo prywatne Polskie. – Warszawa, 1851. – S.359–361.
4. Грушевський М. Жерела. – Т.1. – С.74.
5. Грушевський М. Жерела. – Т.1. – С.227.
6. Там само. – С.129.
7. Там само. – Т.2. – С.158.
8. Гошко Ю. Звичаєве право населення українських Карпат і Прикарпаття XIV–XIX ст. – Львів, 1999. – С.258.
9. Наукова бібліотека Львівського державного університету. Відділ рукописів. – № 519/III, арк. 35–36.
10. Наукова бібліотека Львівського державного університету. Відділ рукописів. – № 514/III, арк. 82.
11. Бардах Ю., Леснодорский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. – М., 1980. – С. 132.
12. Ливанцев К.Е. История государства и права феодальной Польши XIII-XIV вв.– Ленинград, 1958. – С. 119.
13. Helcel Z. Stardawne prawa polskiego pomniki. – Kraków, 1870. – Т.2. – S.18–19.
14. Ливанцев К.Е. История государства и права феодальной Польши XIII-XIV вв. – Ленинград, 1958. – С. 120.
15. ЦДДА у м.Львові, ф.131, спр.99, інв.ваг. 143 (119).

16. Бардах Ю., Леснодорский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. -- М., 1980. -- С. 134.
17. ЦДА у м. Львові, ф. 131, спр. 125, інв. ваг. 168 (140).

Бойко И.И. Правовая регуляция брачно-семейных отношений в Галичине в составе Польского королевства (1349–1569 гг.).

Статья посвящена вопросу правовой регуляции брачно-семейных отношений в Галичине в составе Польского королевства (1349–1569 гг.). Анализ основных положений брачно-семейного права Польского королевства, которое распространяло свое действие в Галичине, имеет важное значение для усовершенствования действующего семейного законодательства Украины.

Ключевые слова: Польское королевство, брачно-семейное право, Галичина.

Bojko I.Y. Family relations legal regulations in Galychyna within Polish Kingdom (1349–1569).

The article is dedication to the question of family relations legal regulation in Galychyna within Polish Kingdom. Analyzed of the main provisions of family law of the Polich Kingdom, which functioned in Galychyna, bears considerable significance for family legislation improvement in Ukraine.

Key words: Polish Kingdom, family law, Galychyna.

Надійшла до редакції 14.11.2007